

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity

e-ISSN: 2587-1854 OMUFD, December 2022, 53: 533-554

Din ve Felsefenin Kapsam ve Sınırlılıkları Üzerine Bir Değerlendirme

An Assessment on the Scope and Limitations of
Religion and Philosophy

Cihat ŞENGÜLER¹

¹Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara

•cihatsenguler@hotmail.com • ORCID > 0000-0001-9710-7215

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 21 Aralık / December 2022

Yıl / Year: 2022 | **Sayı – Issue:** 53 | **Sayfa / Pages:** 533-554

Atıf/Cite as: Şengüler, C. "Din ve Felsefenin Kapsam ve Sınırlılıkları Üzerine Bir Değerlendirme"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53, Aralık 2022: 533-554.

DİN VE FELSEFENİN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

ÖZ:

İnsan bilincinin temelde iki farklı yönü vardır. Bunlardan biri duygusallık, diğeri ise aklılıktır. İnsanın duygusallık tarafı daha çok dinî yaşantısıyla sağlanır, aklı tarafı ise daha çok düşünsel faaliyetleriyle sağlanır. İnsanın bu iki farklı tarafı, onun hayata tutunup, mutlu bir yaşam sürmesinde vazgeçilmez bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu iki alanın birbirinden bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi ikisinin de doğru bir şekilde anlaşılması noktasında önem arz etmektedir. Çünkü iki boyutun da temelleri ve önerme biçimleri baştan farklıdır. Dinin temelinde ve önermelerinde düşünsel bir taraf olsa da inanca dayanan duygu boyutu ağır basan asıl bir unsur iken, felsefenin temelinde ise akıl daha fazla ağır basan bir unsurdur. Dinin bu duygu temelli yanı, kişisel ve değişmez bir yönü olup, eleştirel bir yanı olmadığını ifade eder. Felsefenin akla dayanan yapısı ise, eleştirel bir yanının olduğunu ifade ederken, aynı zamanda her daim bir değişikliği barındırdığını da ifade etmektedir. İnsan bilincinin ise bir yandan sabiteye, diğeri bir yandan değişime ihtiyacı vardır. Bu yüzden insanın kendisinin hangi yanlarının sabiteye, hangi yanlarının da değişime ihtiyaç duyduğunu iyi bir şekilde tespit edilmesini gerekmektedir. İşte bu araştırmada insan düşüncesinin ve yaşamının temel dinamiklerinden olan din ve felsefenin genel yapısal özellikleri ele alınıp, ardından aralarında kurulacak ilişkinin boyutu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Felsefe, Akıl, İnanç, Bilim.

AN ASSESSMENT ON THE SCOPE AND LIMITATIONS OF RELIGION AND PHILOSOPHY

ABSTRACT:

There are basically two different aspects of human consciousness. One of them is sentimentality and the other is rationality. While the emotional side of human being is mostly provided by their religious life, the rational side of him is provided mostly by his intellectual activities. These two different sides of a person appear as an indispensable dimension in holding on to life, and living a happy one there in. However, it is important to evaluate these two areas independently in order to understand them correctly. Because the foundations and propositional forms of both dimensions are different from the beginning. Although there is an intellectual side in the basis of religion and its propositions, the emotional dimension

based on belief is the main element that predominates, while the mind is a more predominant element in the basis of philosophy. This emotion-based aspect of religion implies that it has a personal and unchanging aspect and is not critical. The rational structure of philosophy, on the other hand, expresses not only that it has a critical side, but also that it always contains a change, too. Human consciousness needs certainty on the one hand and change on the other. For this reason, it is necessary to determine which aspect of the person requires certainty and which aspect requires change. In this research, the general structural features of religion and philosophy, which are the basic dynamics of human thought and life, have been discussed. Lastly, we discussed the extent of the relationship to be established between the two.

Keywords: *Religion, Philosophy, Mind, Belief, Science.*

GİRİŞ

İnsanın varlığı, içerisinde bulunduğu hayatı anlamlandırma arayışından ibarettir. Bu anlam arayışında farklı kültürlerde yaşayan insanların karşısına farklı alternatifler çıkmaktadır. İşte din ve felsefe, tarih boyunca insanın bu anlam arayışında kendisine bütüncül bir çözüm sunan alternatif birer kaynak olmuştur.

Felsefe bilinebilen tarihi ile hemen hemen yirmi beş asırdan beri aklı esas alarak metafizik meseleleri tahlil etmeye çalışmıştır. Bunun karşısında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinler de, felsefenin mücerret akılla halletmeye çalıştığı bu önemli problemleri vahyi esas alarak çözümlenmiştir. Felsefe, vahiy gibi bir bilgi kaynağını, aklın kapsam alanı dışında telakki ederek onu kendi sahası içinde görmemektedir. Dinlerde ise en önemli bilgi kaynağı, nebevi bir bilgi olan vahiydir.^[1] Bundan dolayı felsefi ve dini bilginin oluşum süreçleri incelendiğinde iki saha arasında zorunlu olarak epistemolojik bir farklılık olduğunu söylenebilir. Ancak iki olgunun da amacı erdemli bir birey ve toplum inşa etmek olduğundan aralarında bir yandan da gaye birliğinin olduğu söylenebilir.

Din ve felsefe arasında kurulacak ilişki biçimlerinde çatışma, uzlaşma ve ayrışma olmak üzere genelde üç tür bir yaklaşımdan bahsedilmektedir. İki saha arasında çatışma temelinde kurulacak bir yöntemde biri diğeri adına yok sayıldığından insan tecrübesinin büyük bir kısmı yok addedilmektedir. Yine iki saha arasında uzlaşma türünden bir ilişkiden bahsedildiğinde birinin diğeri adına yorumlandığını ve gerçek yapısını kaybettiği söylenebilir. Ancak iki saha arasında izlenecek ayrışmacı yöntem, felsefe ve dinin kendi yapılarının korunup doğru

[1] Necip Taylan, *İlim-Din İlişkileri Sahaları Sınırları*, (Çağrı Yayınları, İstanbul 1979), 286.

anlaşılmasını sağlamaktadır. Bundan dolayı iki saha arasında kurulacak ilişkinin türünü tayin etmek için iki sahanında iyice irdelenip sınır ve kapsamlılıklarının tespit edilmesi gerekmektedir.

1. DİN

Medeniyetlerin doğuşundan itibaren dinî yönelim daima insanoğlunun hayatının bir parçası olmuştur. İnsan yaşam ihtiyaçlarını karşılayıp, güvenliğini tesis ettiği andan itibaren ise medeniyetin ilk adımlarını gerçekleştirmiş ve bunun ardından da düşünce mekanizması çalışmaya başlamıştır. İnsan aklı ise bu düşünce mekanizmasının merkezindedir. İnsan aklı kavrayabildiği meselelerde kişinin bilme ihtiyacını karşılar, fakat düşünme kabiliyeti bazı durumlarda yetersiz kaldığında, insan bu yetersizliği ve bilinemezliği din aracılığıyla inanarak gidermeye çalışır. İşte bu noktada din, insanın düşünsel bir çıkmaza girdiği meselelerde inanç ile hayata bağlanmasını sağlar.

İnsanın düşünme yetisi dinî mükellefiyetin varlığını tamamlar mahiyettedir. O, varlık, bilgi ve değer üzerine bütüncül olarak düşünebildiği ölçüde gerçek manada hüviyetine ulaşmış ve dine muhatap olmuştur. Dolayısıyla akıl, yani düşünme yetisi insanı insan yapan en önemli değerdir. Böylece insan düşünebildiğinde varlığını ikmâl eder ve buna bağlı olarak onun dini sorumluluğu da başlar. İnsanın mükellef oluşu, yani sorumlu tutulmuş olması, kendisine bahşedilmiş olan akıl nimetinden dolayıdır.^[2] Ayrıca düşünme ve inanma insana ait temel özellikler olduğundan inanma olgu/durumu da varlıklar içerisinde yalnızca insanda bulunur.

Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. Sabbâh el-Kindî (ö. 252/866), herhangi bir ilim dalında araştırma yapanların öncelikle o ilmin inceleme konusu yaptığı varlık sahasının temel özelliğini tespit etmeleri ve o varlık alanını bu özelliğe uygun bir yöntemle araştırmalarını tavsiye etmektedir. Meselâ, fizik gibi değişime konu olan varlıkları inceleyen bir alanda metafizik veya matematik gibi gayr-i maddî ve dolayısıyla değişmeyen varlıkları araştıran ilim dallarının yöntemlerini kullanmak bizi yanlış sonuçlara götürecektir. Çünkü fizik alanında deney ve gözlem metodu kullanılır. Aynı şekilde hareket edersek matematik ilimlerinde ikna değil, ispat metodunu kullanmalıyız. Eğer matematikte ikna metodu kullanacak olursak, o konudaki bilgimiz ilmî değil, zannî olur. Aynı şekilde dini anlatımlarda genellikle metafizik konular olduğu için bu alanda duyu ve analogi metodu kullanılır. Dolayısıyla eğer dini anlatılara başka bir metot uygulanırsa, dinin doğru bir şekilde anlaşılması mümkün olmaz. Bu yüzden her bilgi alanını diğerlerinden ayıran kendine özgü bir metot olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.^[3]

[2] Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Muhassal*, trc. Eşref Altaş, (Klasik Yayınları, İstanbul 2019), 36-43.

[3] Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshak b. Sabbâh el-Kindî, *Felsefî Risâleler*, çev. Mahmut Kaya, (Türkiye Yazma Eserler

Din ile felsefe sahalalarının arasındaki münasebetin tam olarak kavranabilmesi ve aralarındaki ilişkinin çözümlenebilmesi için öncelikle bu iki olgunun faaliyet sahasının ve sınırlılıklarının da belirlenmesi gerekir. İki olgu arasında kurulabilecek herhangi bir yanlış ilişkidenden doğan spekülasyonlara neden olmadan felsefe ve dinin alanlarını tespit etmek konumuz açısından önem arz etmektedir.

1.1 Dinin Mahiyeti

Farklı dinlerin, inançların ve kültürlerin olduğu toplumda din kavramını açıklığa kavuşturmak çok uğraş gerektiren bir meseledir. Her dinin, kendine ait bir öğretisi ve inanç esasları olduğundan tanımlarda farklılıkların olması da olağandır. Fakat “din” kavramından söz etmek istiyorsak, bu farklı tanımları bir tarafa bırakıp daha kapsayıcı ve özsel bir tanım yapmak gerekir. Yapacağımız bu tanım herhangi bir din, kutsal metin veya kültürden bağımsız geçmiş ve geleceği kapsayacak şekilde herhangi bir zamana da bağlı kalmadan yapılmalıdır ki gerçek manada bir “din” kavramından söz edebilelim. Ve yapılan tanım, klasik mantıkta sözü edilen “efrâdını câmi, ağyârını mâni” olacak şekilde olmalıdır ki tam ve özsel bir tanım ortaya konabilsin. Bu ifadenin manası ise tanımlanan şeyin, kendisinin özünde olan her vasfı içerip, kendi dışındakileri dışarıda bırakacak şekilde olmasıdır.^[4] Burada din kavramının mahiyeti hakkında yapılan tanımları ortaya koymadan önce etimolojik kökenlerini de incelemek gerekir.

Yunancada “din” “korku ile karışık saygı ile sevgi” manasına gelen “oplsxela” sözü ile karşılanmış olup, Latince’de “religio” kelimesi ile “bir işin tekrar tekrar ve dikkatlice yapılması” ve “bağlanmak” manalarında kullanılmıştır.^[5]

- a. Şarkta ve bilhassa İslâm âleminde kullanılan şekliyle “din” ise farklı manalarda kullanılmıştır:
- b. Doğrudan doğruya mef‘ûl aldığı anda; hükmetmek, mâlik olmak, idare etmek, hesaba çekmek ve cezalandırmak manalarına gelir.
- c. “Lam” harfi vasıtasıyla mef‘ûl aldığı anda; ibadet etmek, boyun eğmek, itâat etmek manasına gelmektedir.
- d. “Ba” harfi vasıtasıyla mef‘ûl aldığı zaman da yine din edinmek, itikat etmek ve ibadet etmek demektir.^[6]

Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015), 162.

[4] İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, (Elis Yayınları Ankara 2020), 87.

[5] Taylan, *İlim-Din İlişkileri Sahaları Sınırları*, 105.

[6] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. I, (Azim Dağıtım, İstanbul 2020), 121-122.

Görüldüğü gibi “din”, ister Batıdaki ister Doğu’daki manasıyla olsun, inanç olarak insanın takip ettiği yol, bir şeye bağlanma, biri diğerine bağlanan ve ta’zim eden iki taraf arasındaki münasebet, korku ile karışık saygı ve sevgi, hüküm, millet ve şeriat manalarını ifade eder. Bu manalarla beraber “din” terimi, bütün dinlerde görülen ibadet unsurunu da az çok değişik farklarla ihtiva eder.^[7]

Hollandalı İlahiyatçı Cornelis Petrus Tiele, “Din, hakikatte, bizim dindarlık dediğimiz o saf ve huşû dolu tabiat veya rûh halidir”^[8] şeklindeki tanımında dinin fertler üzerinde tezahür eden psikolojik dindarlık yönüne dikkat çekmiştir. Dini iyilikle ilişkilendiren İngiliz idealist filozof Francis Herbert Bradley ise dini şöyle tanımlamıştır: “Din daha ziyade varlığımızın her veçhesiyle iyiliğin bütün gerçekliğini anlatma teşebbüsüdür”^[9] Bir İngiliz din felsefecisi James Martineau ise dinin ahlâkî monoteist yönünü vurgulayan tanımını şöyle yapmıştır: “Din, hep hayat sahibi olan bir Tanrı’ya, yani âleme hükmeden ve beşeriyetle ahlâkî ilişkileri bulunan bir ilahî zihne ve iradeye inanmaktır.”^[10] Din hakkında bu tanımlarla yetinilerek dinin insan üzerindeki tesirleri bağlamında boyutlarının ortaya çıkarılmasının konumuz açısından daha bir önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

İngiliz dinler tarihçisi ve din fenomenoloğu Ninian Smart, bütün dinlerde insan üzerine etkisi bağlamında ortak yedi boyut tespit edip dinin tanımı yerine bu boyutlar çerçevesinde “din” kavramını inceleme konusu yapmaktadır. Bunlardan ilki, Tanrı veya kutsal/yüce varlık ile insan arasında gerçekleşen öğretiyi boyutudur. Dinin bu boyutu aslında nihai gerçeklik veya ilahî olan ve onun insanlıkla ilişkisine dair inançları ve buyrukları ihtiva etmektedir. Dinin diğer bir boyutu da her bir dinin kendi mensuplarına yönelik Tanrı’ya veya dinen nihai olana dair geniş kapsamlı bir anlayışı sembolik anlatım ve hikâyelere dayanarak ifade eden bir efsanevi yönünün olmasıdır. Ayrıca bazı ahlâkî fiiller ve hayata dair genel istikametler, belli bir dini kabul edip ona uymakla yakından bağlantılıdır ki işte bu da dinin bir diğer ahlâkî boyutu kabul edilir. Dinin ayin boyutu ise kişilere emredilmiş davranışlarla ilgilidir. Bu ayin boyutunun ise hem kamusal hem de kişisel alanda insanların ilahî veya yüce olana yönelik ibadetlerini veya nihai olanla kurdukları ilişkileri yansıttığı kabul edilir. Ayrıca her dinin hem bireysel hem de toplumsal bir tecrübe boyutu vardır. Tecrübe boyutu dindar bir mümin olarak sihir yapma ve yaşamayı teşkil eder. Bu tecrübe bir Tanrı’nın gündelik hayatta yer almasının verdiği dinginlik duygusundan, nihai gerçeklikle bir araya gelme şeklindeki mistik şuura kadar uzanır. Sosyal veya toplumsal boyuta gelince, bu bir dinin şahıslar arası ilişkileri nasıl düzenlediği ile alakalı bir durumdur. Dinin maddî boyutu, bir dinin öğrettiği Tan-

[7] Taylan, *İlim-Din İlişkileri Sahaları Sınırları*, 106-107.

[8] Michael Peterson, vd., “Tanrı Hakkında Düşünmek: Mutlağın Arayışı”, *Akıl ve İnanç Din Felsefesine Giriş*, çev. Rahim Acar, (Küre Yayınları, İstanbul 2019), 2.

[9] Peterson, vd., *Akıl ve İnanç Din Felsefesine Giriş*, 2.

[10] Peterson, vd., *Akıl ve İnanç Din Felsefesine Giriş*, 2.

rıların veya tek bir ilahî varlığın insanın temas ettiği fiziki dünyada nasıl karşılık bulduğu ile ilgilidir. Bu Tanrıların veya tek bir ilahî varlığın yansıması, basitçe ilahî olanın nasıl tasavvur edilmesi gerektiği ile yakından bir ilişkisi vardır. Yine dini bu maddî boyutu, bir dinî topluluğun sanatı ve mimariyi, bir ibadet ortamı meydana getirmek için nasıl tanzim ettiği ile ilgili de olabilir.^[11] Dolayısıyla din dediğimiz olgunun, insanın kutsalla kurduğu bir ilişki olduğu rahatlıkla söylenilebilir.

1.2. Dini Bilginin Alanı ve Değeri

Din kavramının gerçek manada anlaşılabilmesi için dinin fonksiyonel yapısının yani gayesinin, mahiyetinin, saha ve sınırlılıklarının ve muhatap düzeyinin belirlenmesi konumuz açısından önemlidir. Çünkü dinî bilgi türünün alan/sınır ve değerinin bilinmesi, dini bilgi türünün diğer bilgi türleriyle (felsefe) ne tür bir ilişki içine girebileceğinin tespiti açısından önem arz etmektedir.

Dinin insan hayatındaki yeri yadsınamaz bir gerçektir. Bu minvalde iki zıt fikir öne sürülmüştür. Bu fikirlerden biri insanın fitraten Tanrı inancına sahip olduğunu savunanlar, ikinci ise Tanrı inancının doğuştan olmaksızın gayri fitri olduğunu, yani çevrenin, kültürün vs. etkisiyle olduğunu savunanlar. Biz konumuzu dinin insan fitratında doğuştan geldiğini ve dinin bir ihtiyaç olduğu görüşü üzerinden mevzuyu ele alarak değerlendireceğiz. Çünkü insanın olduğu her yerde din varlığını daima korumuştur. Çünkü insan yapısı itibarıyla inanmaya yatkın bir varlıktır. Bu yüzden inanç ve Tanrı mefhumu, insanın kendi yapısından çıkarıp atmasının mümkün olmadığı temelli bir histir. Çünkü, insan metafizik fikirlere ve inançlara sahip olup olmamak veya tabiatüstü bir duyguyu yaşayıp yaşamamak gibi bir tercihe sahip değildir. Bu duygu insanın bio-psişik varlık yapısının bir gereğidir. İnsan kendi özünde farkında olsun ya da olmasın, tanısın veya tanımasın bu tür fikir ve duyguları zaruri/fitri olarak taşımaktadır.

Varlıklar içerisinde yalnızca insana özgü olan inancın ne kadar köklü bir olgu olduğu, bazen insanın tamamen mantık dışı şeylere inanabilmesinden ve inancın her türlü sebebin dışında bile varlığını devam ettirebilmesinden çıkarılabilir.^[12] Yani inançlar umumiyetle aklın nüfuz edebileceği sınırları aşarlar. Bu yüzden inançların bütünüyle mantıksal bir değere sahip olduğunu düşünmek doğru değildir.^[13] Hatta bazen insanın kendi birikim ve yaşantısından kaynaklanan gerçek dışı inançlarını, yine kendi açısından inanması mümkün olmayan gerçeklere yeğlediği durumlar bile olabilir.

[11] Peterson vd., *Akil ve İnanç Din Felsefesine Giriş*, s. 21-22. Ayrıntı için: Şevki Özcan, *Ninian Smart ve Din Fenomenolojisi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), Mehmet Bayraktar, *Din Felsefesine Giriş*, (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2018).

[12] Taylan, *İlim-Din İlişkileri Sahaları Sınırları*, 23.

[13] Taylan, *İlim-Din İlişkileri Sahaları Sınırları*, 23: Ayrıntı için: Mustafa Doğan Karaçoşkun (ed.), *Din Psikolojisi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 129-131.

İnsanların çoğu aklî bir tarzda genel olarak temellendirilmemiş bütün bir inançlar dünyasıyla yaşamaktadır. İnsanların bu inançları çoğunlukla kendilerini huzurlu kılacak şekilde kurulmuştur. Çoğu insan için doğruluk ikincil bir öneme sahiptir.^[14] İnsan için birinci öncelik ön kabulleri/inançları ve vazgeçemeyeceği kanıdır. İnançlar sistemi bütünüyle aklî biçimde temellendirilmemiş olduğundan bunların doğruluğundan gerçek manada bahsetmek mümkün değildir. Bundan dolayı inançlar, ancak bir tür duygusallık halidir. Dolayısıyla bunların doğru olup olmaması bunlara duygusal olarak bağlanan insanın kendisi için pek de önemli değildir.

Özellikle 19. yüzyıl modern biliminin ortaya çıkışına bağlı olarak materyalizm ve pozitivistimin etkisi ile zihinlerde dinin fert ve cemiyet hayatındaki yeri sorgulanmaya başlandı. Burada Freud gibi düşünürler, “bilimin bize veremediği şeyi, başka bir yerden alabiliriz düşüncesi bir illüzyondur.” ve “insanlar bilim yoluyla gerçek problemler için gerekli çözüm yollarını bulacaklardır.”^[15] gibi anlayışlarla artık dinin insan ve toplum üzerindeki işlevini yitirdiğini dillendirdiler. Fakat modern toplumlarda dinin hâlâ etkisini sürdürmesi, dinin, hâlâ insan hayatında başat rol oynadığını bizlere göstermektedir. Sonuç olarak, 19. yüzyılın burnu havada katı bilimciliği ve pozitivistimi tarihe karışmıştır.^[16]

Fakat insan yeniden yapılanmayı tek bir düşünce alanıyla sınırlandıramaz. İnsanın bilimden kaçıp teolojiye ya da teolojiden kaçıp bilime sığınması mümkün değildir. Ne de metafizikten kaçıp her ikisinden birine veya her ikisinden kaçıp metafiziğe sığınabilir.^[17] Dolayısıyla üç insanî tecrübe de insanın farklı yönlerindeki eksikliğini giderip insanın dünyayı anlamasına ve anlamlandırmasına yardımcı olur. Bununla birlikte dinin ve bilimin oluşum süreçleri birbirinden farklılık arz eder. Bu yüzden dinin insan hayatına olan katkısı ile bilimin katkısı farklı biçimde gerçekleşir. Bilim, fiziksel fenomeni düzenlemek için gözlemlenen genel şartlarla ilgilenirken, din, ahlâkî ve estetik değerlerin yoğun olduğu insanın iç yapısıyla ilgilenir.

Yine dinin, toplum ve fert üzerinde nasıl ve ne türden bir etki yarattığı da önemli bir husustur. Her dinin, özellikle itikadi ve ahlâkî boyutu sistematize olmuş dinlerin münhasıran teolojik hususların yanında çok zengin fikrî bir muhtevası da vardır. Bu yüzden dinler, hayatın birçok önemli meseleleri ile alakalı bir duruş, insanları ilgilendiren çeşitli hususlar ve problemlere karşı tutum ve davranışları ihtiva ederler. Her büyük din, meselâ tabiatı, tabii hâdise ve ihtiyaçları belirli bir

[14] Bertrand Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, çev. Halil Kayıkcı (İstanbul: Profil Kitap Yayınları, 2020), 18; Ayrıntı için: Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016).

[15] Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, çev. Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 2019, 61.

[16] Mehmet Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002), 276.

[17] Alfred North Whitehead, *Dinin Oluşumu*, çev. Mevlüt Albayrak (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 13.

açından değerlendirir ve böylece ferdin doğal olaylara karşı belli bir tutum takınmasını gerekli kılar. Bu tutum ya bir ret, inkâr, feragat veya bir tasvip, kabul ve şükran dolu bir teslimiyet şeklinde tecelli eder.^[18] Yani burada din, insanın kendisiyle ve kendi dışındakilerle nasıl bir ilişki kurması gerektiğini duygusal açıdan sağlar.

Dinin tesiri, kendine has özelliğinden dolayı tüm kültür sahalarında temayüz edebilir. Zira dinin zihniyeti, hayatın içerisinde cereyan eden önemli olaylar ve durumlar için birtakım hükümler, temel bazı yaklaşım tarzları ihtiva etmesine bağlıdır. Dolayısıyla kültürün oluşmasında dinin etkisi yadsınamaz. Bundan dolayı din kültürün kendisinden ayrılması veya soyutlanması mümkün olmayan bir bileşene benzetilebilir. Meselâ, bir kimsenin dindar olup olmadığını, hatta hangi dine mensup olduğunu sırf dünyevî davranışlarından hareketle anlamak dahi mümkündür.^[19] Netice olarak, dinin toplum ve fert üzerindeki etkisi yadsınamayan tarihi bir gerçekliktir.

Burada insanlığın vazgeçilmez unsuru olan dinî bilginin oluşum süreci dinin yapısı hakkında bizi bilgilendirebilir. Dinin kendisi insan aklına dayanan ve o akıl-la ortaya çıkan bir olgu değildir. Dolayısıyla bir dinin bütünüyle rasyonelliğinden bahsetmek aslî itibariyle zordur. Dinin veya inancın konusu çoğunlukla irrasyonel alanla alakalıdır. Yani akıl veya düşünce denilen alanın dışındaki bir varlık yapısından veya müteâl/aşkın olandan bahsedildiğinde, işte bu, inancın konusu olmaktadır. Dolaylı olarak inancın kurumsal yapısı olan dinin de bu özelliği kaçınılmaz olandır.

Burada ilk olarak bilmenin tam olarak neyi ifade ettiğini ortaya koymak gerekir. Bilindiği üzere düşünmek bilmenin temelini teşkil eder. Yani bilebilmek için mutlaka düşünmek gerekir. Bilmek ve düşünmek ise en kısa ifadesi ile objelerle ilişki kurmaktır. Bunu şöyle de ifade edebiliriz: Her bilimde bilgiye konu olabilecek “bir şey” bilinmek istenir. Bu “şey(obje)”, “bilen(süje)” tarafından müteessir olmaz. Yani süjenin objeyi bilip bilmemesi, objenin varlığında bir değişmeye sebep olmaz.^[20]

Bilginin süje ile obje arasındaki ilişkiden doğduğu herkesçe bilinir bir husustur. Burada dinin hangi tür bir bilgi olduğunun da açığa çıkartılması, din ile felsefe arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması bakımından önemlidir. Dini bilgi türünde süje ile objenin belirlenmesi de bu bilgi türünün saha ve sınırlılığının tespit edilmesinde bize yardımcı olacaktır. Çünkü, din ile felsefe arasında bir çekişme görülmesinin esaslarından biri, belki de en önemlisi, bu farklı sahaların objelerinin ya

[18] Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz (Ankara: Profil Kitap, 1964), 71.

[19] Freyer, *Din Sosyolojisi*, 75.

[20] Taylan, *İlim-Din İlişkileri Sahaları Sınırları*, 311. Ayrıntı için: Mustafa Doğan Karaçoşkun (ed.), *Din Psikolojisi*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019).

birbirine karıştırılması ya da birinin diğerinin objesini kendi araştırma metodları içine sığmadığı için yok kabul etmesi, böyle bir objenin varlığını inkâr etmesidir.^[21]

Dinin burada konu edindiği obje türü metafizik alana ait obje türüdür. Bilimsel bilgi, duyu bilgisine bağlı olup nisbi, izâfi ve sınırlı bir bilgi türüdür. Fakat dinin bilgi türü bu sınırlılığı aşan tecrübî olmayan bir aşamada gerçekleşir. Böylece insanın varlık yapısında olan bu inanma hali, onu maddî alemde metafizik aleme taşır. Dolayısıyla dinin konusu, genelde bu metafizik alanda cereyan eder. Yani din madde ötesi ve tecrübe ötesiyle ilgilenir. İşte din ve ona konu olan inanç da aşkın objeler sahasına aittir. Bilgiye konu olan objelerin bu şekilde tasnif eylemi, felsefe/bilim ile dinin saha ve sınırlarının en önemli ayrılma noktalarından biridir. Çünkü bilim/felsefenin konusu olan objeler tecrübe veya akılla yahut aynı zamanda her ikisi ile birlikte kontrol edildikleri halde, his/duygu alanını teşkil eden dinî obje bu tarzda kontrole elverişli değildir. Orada doğrulamadan değil, ancak inanmadan bahsedilebilir^[22] Dolayısıyla inançlar akli açıdan temellendirilmemiş olduğunda doğruluğu, ancak yine kendi içerisinde temellendirilebilir.

Ayrıca din, insanlar arasındaki ilişkiyi düzenlerken iki temele dayanmaktadır: Yasa temeli ve duygu temeli. Yasa temelinde, ilişki içerisindeki tarafların her birinin aşmaması gereken sınırlar (hudûd) belirlenir. Hareket ve adımlarını bu çerçevede kontrol etmeleri istenir. Bununla güdülen amaç; ilişkilerin, etrafını yakıp yıkan bir anarşizme evrilmesini önlemektir. Duygu temelinde ise ilişkilere esas oluşturan bağların samimi duygularla sağlamlaştırılmasıdır. Bu sayede zorunluluklar, şartırtıcı bir uyumla kendiliğinden gerçekleşir.^[23]

Sonuç olarak, dinin her insanın hayatına farklı şekillerde katkı sağladığı inkâr edilemez bir gerçekliktir. Çünkü din olgusunun varlık nedeninin son raddede insan olduğu söylenebilir. Dinin anlaşılması noktasında ise insana düşen, dinin yapısına uygun bir yöntemle onu anlayıp farklı yöntemler ile bu bilgi türünü diğer yöntemlere kurban etmemesidir. Bu yüzden dinin mahiyeti hakkında farklı düşünürlerin tanımları ve düşünceleri ortaya konup araştırılma konusu yapılmıştır. Dinin fonksiyonel yapısının tespiti de bizim dinin varlık nedenini ve yapısını anlamamıza ve onların iç yüzünü kavramamıza yardımcı olacaktır. Dinin insan üzerindeki en önemli fonksiyonu ise dinî verilerle birlikte insanın varlığını bütünlüğe kavuşturmasıdır. Dinin bu yönünün her konuda olmasa da tam olarak bilinmeyen bazı meselelerde tüm insanların hayatında bir rolü olduğu inkâr edilemez bir gerçekliktir. Ayrıca dinin duygusal bir kabullenme tarafının olması, burada açıklığa kavuşturduğu meselelerin doğruluğunun sınanmaması gerektiğini

[21] Özcan, Epistemolojik Açıdan İman, 20-38.

[22] Taylan, *İlim-Din İlişkileri Sahaları Sınırları*, 313. Ayrıntı için: Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016).

[23] Şaban Ali Düzgün, *Dini Anlama Klavuzu* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 135.

de bizlere hatırlatmaktadır. Çünkü din konusu çoğunlukla irrasyonel olduğu için burada bütünüyle bir rasyonellikten bahsetmek yapısı itibariyle zordur.

2. FELSEFE

Aristoteles'in *Metafizik* kitabının başında dediği gibi her insanın bilmeye ve düşünmeye karşı doğal bir eğilimi vardır.^[24] Ancak her insanın bunu başardığı söylenemez. Çünkü düşünmek, ancak insanın bildiklerinden şüphe etmesi ve onları sorgulamasıdır. Bildiklerinden şüphe etmek ve onları sorgulamak ise her insanın yapabileceği bir şey değildir. Bu çaba, ancak eleştirel zihinlere sahip kimselerin yapabileceği şeydir. Nazarî/düşünsel bilgiler insanlara fitrat ve yaratılıştan hazır olarak verilmediği için bu bilgilerin kaçınılmaz olarak sonradan öğrenilip elde edilmesi gerekir. Zira herkes bu öğrenim işini hakkıyla yerine getiremez ve talep edilen şeye ulaşmak için yol bulamaz.^[25]

İnsan olmanın en temel özelliği olarak düşünme, var olmayı tezahür ettiren bir hâdise; cesaret ve kararlılık isteyen bir yolculuğu temsil eder. Bu yolculuğun gerisinde insanın kendi derinlikleriyle buluşma, bir tür varlığın mahremiyetini aralama arzusu yattığı kabul edilir. Bu yüzden düşünmede yaşantının gerçekliğiyle karşılaşmayı göze alma, bunu yapabilme cesareti, gücünü gösterebilme ve nihayetinde mahremiyetine girerek sorumluluğu alabilme hususiyetleri vardır. Bu faaliyetle insan varlıktan kaynaklanan, varlığın bizzat kendisinden tezahür eden bir sese kulak verir ve onun sırrını paylaşır. Başka bir ifadeyle, düşünme, varlığın kendisinden, eşyanın doğasından çıkan bir çağrıya bizim tarafımızdan verilen karşılığı, yani cevabı temsil eder. Zira bir var olan olarak insanı diğerlerinden ayıran özellik, onun varlığı düşünebilmesi ve elbette sorumluluğunu alabilmesidir.^[26]

2.1. Felsefenin Mahiyeti

Felsefenin mahiyetini tam olarak bir tanımla ortaya koymak ve açıklığa kavuşturmak oldukça zor bir meseledir. Öyle ki felsefe hakkında bir şey söylemek bile bir tür felsefe yapmak anlamına gelir. Çünkü bugüne kadar felsefenin neliği konusunda filozoflar arasında tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Kimilerine göre felsefenin neliğini ortaya koymadaki bu güçlük, "felsefe" sözcüğünün oldukça uzun bir geçmişe sahip olmasından ve farklı dönemlerde farklı şeylere karşılık gelen yapılarından kaynaklanır. Bu güçlüğü pekiştiren başka bir zorluk, felsefeyle yeni tanışanların, ya felsefeyi büsbütün gizemli bir hale getirecek veya mutlaklaştıracak şekilde ona çok önemli, hatta abartılı bir rol biçmeleri ya da felsefeyi değersiz, tehlikeli bir

[24] Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996), 75.

[25] Ebû Hâmid El-Gazzâlî, *Mi'yâru'l-İlm*, çev. Ali Durusoy (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 28.

[26] Celal Türer (ed.), *Felsefe Tarihi* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2021), 21.

spekülasyon ya da boş bir lafazanlık/gevezelik olarak görmeleridir. Bu güçlüklerden kaçınmanın yolu, zor bir iş olsa da felsefeden ne anlaşılması gerektiğini ana hatlarıyla gözler önüne serme, onu tatmin edici bir biçimde tanımlayabilmektir.^[27]

Yunanca'da "hikmeti sevmek" yahut "hikmet sevgisi" anlamına gelen felsefe (*philosophia*), farklı açılardan değişik tanımlara konu olmuştur. Bu tanımlardan biri şudur: "İnsanın gücü yettiği ölçüde eşyanın hakikatini bilmesidir."^[28] Bu tanım, felsefenin klasik dünyasındaki iddia, amaç ve kapsamını en iyi ifade eden tanımlardan biridir. Tanımdaki "insanın gücü yettiği ölçüde" kısmı, birincisi insanın bilgi imkânları, ikincisi ise insanın bilme kapasitesi olmak üzere iki şekilde yorumlanmaya elverişlidir. Birinci açıdan bakıldığında tanım, bütün felsefi dağarcığın akıl ve duyu verilerinin eseri olduğunu ve bilme gücümüzün bilfiil sınırlarının, aynı zamanda bu iki yolun da bilfiil sınırı olduğunu ifade eder. Fakat burada akıllı, esas itibariyle onun bir işlevi olan istidlâl anlamında anlamamak ve hem istidlâli hem de sezgi vb. işlevleri gerçekleştiren cevher olarak anlamak gerekir. İkinci açıdan bakıldığında tanım, felsefi bilimlerin bütün dönemlerde devam eden gelişim sürecini ifade eder. Zira ilke olarak insanın öğrenme ve bilme kapasitesi sonsuzdur. Oysa mevcut bilgiler daima sonludur. Sonsuz bilme kapasitesi ise mevcut bilgilere sonsuza dek bilgi eklenebileceğini öğrenme imkânı verir.^[29]

"Hikmet sevgisi" anlamına gelen felsefe, hikmete ulaşmak için önceden benimsenmesi gereken bir hali, bir durumu belirtir. Nitekim bu incelik, kendisini "filozof" teriminde ifşa eder. Platon'un öğrencilerinden Ponticus, (MÖ 387-MÖ 312) kendisini filozof olarak tanımlayan ilk kişinin milattan önce altıncı yüzyılda yaşayan Pythagoras'ın olduğunu bizlere haber verir. Pythagoras, zamanında düzenlenen olimpiyat müsabakalarına katılan insanların üç sınıf olduğunu iddia eder: Bunlardan ilki, şenliğe katılmakla şöhret olmak isteyen oyuncular; ikincisi ticari faaliyetlerini gerçekleştirerek para kazanmak isteyen satıcı veya tüccarlar; üçüncüsü ise oyunlardaki rollerini gerçekleştirmeye çalışan insanların ne yapmaya çalıştıklarını, hangi tarzda eylemde bulduklarını anlamaya çalışan filozoflardır. Üç farklı hayat tarzını/öğretisini resmeden bu metaforla satıcı ve tüccarlar, maddeye belli bir düşkünlük gösteren, yalnızca parayla mutlu olunabileceğini düşünen insanlar; atletler, egosu güçlü, şan ve şeref peşinde koşan, her daim kendini kanıtlama mücadelesi veren insanlar; filozoflar ise olup bitenleri anlamaya çalışan, insanları peşlerinden koşturan şey ya da güçlerin gerçek değerini kavrama çabası içerisinde olan, kısacası sadece insanları değil; bir bütün olarak hayatı anlamaya çalışan insanları tasvir eder. Bu tasvir de insan hayatının anlam ve değerine dair derin bilgiyi ortaya koyar.^[30]

[27] Türer, *Felsefe Tarihi*, 23

[28] el-Kindî, *Felsefî Risâleler*, 260-262.

[29] Ömer Türker, *İslam Felsefine Konusal Giriş* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 29.

[30] Türer, *Felsefe Tarihi*, 25.

Felsefenin mahiyetine dair açıklamaların Antik Yunan düşüncesine yön veren filozoflar tarafından da devam ettirildiğini bilmekteyiz. Platon, bilgeliği “(a) nedenleri kavrama, (b) diyalektik yöntemi kullanma, (c) eleştirel sorgulama, (d) amaçların bilgisine sahip olma, (e) ideallerin bilgisi vasıtasıyla nasıl yaşanacağını bilme” olarak tanımlar. Aristoteles ise, bilgeliği “ilk nedenlerin ve ilkelerin bilinmesi” olarak tanımlar. Ona göre bilgelik, aslı itibarıyla sebepleri araştırma olmasından dolayı, bütün diğer etkinlik biçimlerini aşar ve onların tümünü de içine alacağından onlardan üstün olur. Bu bilgelik tanımları felsefe yapma tarzının eleştirel ve rasyonel bir faaliyet türü olduğunu bize göstermektedir. Dolayısıyla felsefe yapmanın hakikate ulaşmak değil, hakikati araştırmak, yani sürekli olarak insan zihninin hakikat problemi üzerinde zihinsel egzersiz yapması manasına geldiğini ifade etmek gerekir. Bu husus da felsefenin özünün hakikatin bulunması değil; aranması ve peşinden koşulması olduğu gerçeğini vurgular.^[31] Öyle anlaşılıyor ki bu çabalardan ilki özünde eleştirel ve rasyonel felsefe (yapma) tarzı, diğeri ise doğrudan ve kişisel kavrayış ya da sezgiye dayanan felsefe yapma tarzı olarak ifade edilebilir. Her iki tarzda yapılan felsefe de hakikate ulaşmayı değil, hakikat araştırmasını, yani sürekli olarak insan zihninin hakikat problemi üzerinde zihinsel egzersiz yapmasını ve çaba göstermesini yansıtır. Şu halde bu husus da felsefenin özünün hakikatin bulunması değil; aranması ve peşinden koşulması olduğu gerçeğini vurguladığını söylememiz mümkündür.

Aristoteles, *Metafizik* adlı eserinde ise bilge kişi/filozof tanımını şöyle yapar: “Bilge kişi, ilkin her birini ayrıntılı olarak bilmemekle beraber, mümkün olduğu ölçüde her şeyi bilen kişidir. İkinci olarak, insanlar tarafından bilinmesi kolay olmayan şeyleri bilme gücüne sahip olan kişidir. Üçüncü olarak, bilge kişi, bilimin her dalında nedenleri daha kesin biçimde bilen ve öğretme gücüne sahip olandır. Dördüncü olarak, bilge kişi, başka bir sebeple değil; sırf bilmek amacıyla bilen kişidir. Nihayet, bilge kişi yönetici, yani kendisine tâbi olunan bir kişidir. Zira onun başkalarına değil, daha az bilgili olanların ona itaat etmesi gerekir.”^[32]

Verili bilgilerin güvenilir olmadığından hareket eden felsefe, hakikati keşfetmek için insanın tek bilme aracı olan akli kullanmaktadır. Akıl, bilme sürecini işleterek öncelikle hazır bilgileri değerlendirmekte, sonra da bu bilgilerden hareketle konuya ilişkin yeni düşünceler üretmektedir. Düşünce üretme süreci yöntem olarak adlandırılmaktadır. Yöntem, bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğinin en önemli dayanağıdır. Üretilen bilgilerin felsefi olması da düşünce üretiminde yöntem unsurlarının çok iyi kullanılmasıyla ilgilidir. Felsefenin yöntemi, düşünce üretme çerçevesinde geliştirilen şu unsurlardan oluşmaktadır: şüphe, soru sormak, araştırma, karşılaştırma, eleştiri, tanımlama, kavramlaştırma, sınıflama, ilke(genelleştirme),

[31] Türer, *Felsefe Tarihi*, 25.

[32] Aristoteles, *Metafizik*, 82.

sistemleştirme, tutarlılık. Sıralanan bu unsurların her birinin tam olarak uygulanması felsefi temellendirmelerin doğruluğunu ve güvenilirliğini vermektedir.^[33]

Felsefi düşünme tarzı her konuya ilişkin bilgileri yöntem unsurlarıyla değerlendirilip yeniden biçimlendirmeyi esas alarak bilgileri en güvenilir şekilde oluşturmayı amaçlamaktadır. Varolan bilgileri yeniden düzenlemeyi ve yeni bilgiler keşfetmeyi aklın faaliyetiyle açıklamak, felsefenin temel özellikleri arasındadır. Evrenin yapısını ve insanın evrendeki konumunu temellendirme faaliyetleri hakikat türünden bilgiler üzerinden yapılmak istenmektedir. Felsefi bilgi, hakikatin varlığı ve hakikate akıl yoluyla varılabileceği temeline dayanmaktadır.^[34]

Felsefi bilgi dönemine göre farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Meselâ, kuruluş sürecinde, zanaatlar ile doğa gözlemleri çerçevesinde geliştirilen bilimlerin ürettikleri, bilgilerin güvenilirlikleri açısından en yüksek olanlarıdır. Özellikle zanaatkârların kendi alanlarıyla ilgili bilgisi üretilen nesnelere aracılığıyla denetlenebildiğinden en üst seviyededir. Bununla birlikte zanaat bilgileri hakikat kabul edilmemiştir. İnanca ilişkin bilgilerin Tanrı ya da Tanrısal bir kaynaktan geldiğine inanıldığından, hakikat olduklarına inanılmıştır. Bunların dışında kalan, felsefe de dahil tüm bilgiler, tanımlama, tutarlılık, karşılaştırma ve sınıflama gibi yukarıda tanıtılan yöntem unsurları bağlamlarında doğru ya da yanlış olarak değerlendirilmişlerdir.^[35]

Aristoteles döneminde ise felsefe, ilk ilkelere bilimi olarak tanımlanmıştır. İlk ilkelere ilişkin bilgiler kaynağı açıklanamayan bazı bilgiler dışarıda bırakıldığında, ancak akıl yürütmelerle elde edilmektedir. Olgu ve olayları inceleyerek aşama aşama ilk ilkelere varmak ya da ilkeyi baştan kabul edip ona bağlı olan unsurları tutarlı bir şekilde açıklama, akılla mümkün olmaktadır. Akıl yürütmenin içeriği yöntem unsurları tarafından biçimlendirilmektedir. Felsefi bilginin hem kaynağını hem de yapısını ortaya koyan şey, akıl yürütmektir. Dolayısıyla inanç üzerinden gelen kaynağı açıklanamayan bir kısım bilgiler de akıl yürütme süzgecinden geçirilerek felsefileştirilmektedir.^[36]

Ancak felsefi bilginin temellendirilmesinde en önemli husus, belli bir konu hakkında ileri sürülmüş düşünceleri eleştiri süzgecinden geçirerek yeni düşüncenin malzemesi haline getirmektir. Başka bir deyişle, önceki felsefi düşünceler sonraki düşüncelerin malzemeleridirler. Malzemenin yapılacak binaya göre hazırlanması gerekmektedir. Malzemenin hazırlanması düşünürün birikimine, tecrübesine, becerisine ve düşünce ufkuyla bağlı olarak değişmektedir. Acemilikte mal-

[33] Ayhan Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 369.

[34] Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu*, 376.

[35] Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu*, 376.

[36] Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu*, 376.

zemenin kimden alındığı açık seçik belliyken, ustalaştıkça malzemenin kaynağı belirsizleşmektedir. Sorun alanına ilişkin malzemeler sorulan sorular bağlamında yöntem unsurlarıyla değerlendirilmekte ve sistemleştirilmektedir. Sistemleştirilen düşünceler konu hakkında yeni bir açıklama denemesi olarak kamuya sunulmaktadır. Yeni açıklama denemesinde düşünürün çeşitli konular hakkında yaptığı açıklamalar felsefi bilgi olarak kabul edilmektedir.^[37]

Ayrıca felsefi bir bilginin, tam manasıyla hakikatin bilgisini temsil ettiği söylemez. Çünkü gerçekleşen halihazırdaki her felsefi bilgi ile amaçlanan felsefi bilgi arasında çok büyük farkların olduğu bilinmektedir. Gerçekleşen felsefe bilgileri sanıdır. Amaçlanan ise hakikattir. Eğer felsefe sanı üreten bir araştırma disipliniyse hakikati keşfetme amacından vazgeçmelidir. Felsefi bilginin hakikat olduğu ve felsefede de bu amaca ulaşıldığının kabul edilmesi felsefe araştırmalarını anlamsızlaştırmaktadır. Eğer Platon'un ileri sürdüğü düşünceler hakikat türünden bilgi olarak benimsenseydi, sonra da hiçbir filozofun ortaya çıkmaması gerekirdi. Aynı konuda farklı düşünceler geliştirildiğinden başka filozoflar felsefe tarihinde yer almaktadırlar. Dolayısıyla Platon'un düşüncelerinin hakikat olmadıklarının kanıtı felsefe tarihidir. Hakikat türünden bilginin özellikleri ve ona ulaşmama durumu, felsefi bilginin hakikat olmadığını göstermektedir. Felsefe hakikatler içeren araştırma alanıysa, hakikatin tanımı yapılarak felsefe tarihinde içerilen hakikatlerin derlemesi gerekmektedir. Dolayısıyla *felsefi bilgi*, belli bir konu hakkında felsefi yöntemin kuralları doğrultusunda açıklama gücü yüksek temellendirmeler yapma anlamına gelmektedir.^[38]

Felsefenin bilimle ilişkine geçmeden felsefi bilginin hakikati tam olarak temsil etmediğini, ama onun bilimin verilerinden hareketle bir düşünce ortaya koyduğu da unutulmamalıdır. Çünkü bilimin yapısal özelliğinden olan değişkenlik, gerçekleşen felsefi bilginin daha sonra değişebileceği manasına gelir. Bilimin bu yapısal özelliğini Karl Popper şöyle resmetmektedir:

Bilim, bataklıktaki kazıklar üzerine dikilmiş bir yapıya benzetilebilir. Bu kazıklar hiçbir zaman var olan doğal ve sağlam bir tabana dayanmaz. Bazen kazıkların sağlam bir temele dayandığı düşünülebilir; ama bu bir yanılgı olacaktır. Çünkü kazıklar yalnızca geçici bir süre için kendilerine sağlam bir dayanak bulmuştur. Bir süre sonra sağlam sanılan temel yine zayıflayabilir. Bu nedenle de kazıkların hep daha derine çakılması vazgeçilmez olmalıdır. Bilim insanı ise, bıkmadan usanmadan, uçsuz bucaksız derinliklere uzanmaya çalışan; ulaştığı bilgiyi, yalnızca geçici bir süre için güvenilir bilgi olarak kabul eden, bununla da yetinmeyip hep daha fazlasını arayan insandır.^[39]

[37] Türeci, *Felsefe Tarihi*, 33-35. Ayrıntı için: Ayhan Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015).

[38] Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu*, 378.

[39] Karl Raimund Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, çev. İlknur Aka, İbrahim Turan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 18.

Popper'ın bu açıklaması felsefi bilginin nihâî manada “mutlak hakikat” olmadığı görüşü ile bağdaşmaktadır. Aslında mutlak olmayan bir hakikat ise, kesin olarak doğru olmayan ve daha sonra yanlışlanabilir özelliği olan bir hakikat türüdür.

2.2. Felsefi Bilginin Bilimle İlişkisi

Felsefi bilginin bilimle ilişkisini ortaya koyarken, Aristoteles'in “sophia”yı ilk felsefe ya da metafizik olarak nitelemesi konumuz açımızdan manidardır. Aristoteles'in eseri Andronikos tarafından “fizikten sonra gelen konular” anlamında “Metafizik” olarak isimlendirilmiştir. Buna göre metafizik, fiziğin ötesindeki konuları değil; yine fizik bilimine bağlı olarak ondan hareketle onu aşan konuları inceler. Yani bütün bilimsel faaliyetler varlığı kendi perspektifinden ele alarak onun bir yönünü parçalı olarak incelerken ilk felsefe ya da metafizik, varlığı, varlık olması bakımından inceler. Bu yüzden metafiziğin amacı pratik fayda ya da kazanç değil; yalnızca eşyanın hakikatini ve nedenlerini kavramaktır. Fakat bu kavrayış, görünüşteki nedenleri değil, gerçek nedenleri kavramaktır. Başka bir açıdan metafizik araştırmanın çözeceği sorun, soyut veya belirsiz bir sorun değil; tüm varlıkların özü ve tanımı sorunudur. Bu husus, varlığı varlık kılanın; insanı insan yapanın ya da eşyayı eşya kılanın ne olduğunu araştırmaktır. Diyalektik ya da kanıtlayıcı bilimler bu sorulara cevap verme gücüne sahip değildir. Çünkü onlar tözü değil; değişeni, yani ilineklere araştırır. Oysa bir şeyi bize tanıtan ve kendisinde geri kalan bütün şeylerin temelini bulduğu şey tözdür. İlk felsefe de var olanı var olmak bakımından araştırır. Dolayısıyla metafizik, esasen fiziği daha iyi anlamak için yapılan araştırmadan başka bir şey değildir. Oysa günümüzde metafizik, fiziğin ötesinde, elle tutulamayan, gözle görülemeyen soyut şeylerle ilgilenen bir alan olarak anlaşılmaktadır^[40] ki bu yanlıştır.

Felsefe salt bir bilgi değildir, ancak o yine de bir bilim sayılabilir. Ayrıca felsefe ilkel insanlarınki gibi temelsiz bir safdillik de değildir. Felsefe, bilim ve safdillik arasında “aklı varsayımında bulunma sanatı” olarak adlandırılabilir. Bu tanıma göre, hakikatin gerçek manada karşılığının bilinmesinin imkansız olduğu durumlarda, hakikatin ne olabileceğini ya da büyük ihtimalle ne olduğunu bilmek istediğimizde felsefe bize nasıl bir metot izleyebileceğimizi söyler.^[41] Dolayısıyla insanın duyu organları ve aklını kullanarak elde ettiği verilere bilim, bu verilere dayanılarak ortaya konulan düşünce sistemlerine de felsefe denilebilir.

Bilimsel bilginin, karakteri gereği, varlığı ve olayları parçalaması gerekir ve her bilimsel disiplin sadece kendi çalışma sahası ile ilgili varlık ve olayları kendisine uygun tecrübe ve metotlar çerçevesinde araştırır. Oysa felsefi bilgi varlığın ve olayların bütünü ile uğraşır. Onun çalışmasında tek vasıta akıldır. Başka bir yönüyle

[40] Türer, *Felsefe Tarihi*, 26.

[41] Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 17.

diyebiliriz ki, bilimsel bilgi varlık ve olaylarda şimdiki münasebetleri ve yönleri araştırdığı halde, felsefi bilgi, bilimsel bilginin de neticelerini alarak şimdi, geçmiş ve gelecekle de uğraşmak durumundadır. Dolayısıyla bilimin ve tabii hayat bilgisinin ulaştığı neticeler, bazen felsefi bilgi için büyük problemler teşkil edebilir. Meselâ, felsefenin insan hakkında ortaya koyduğu herhangi bir temel ilkesi, daha sonra bilimsel verilerin insanın mahiyetine dair ortaya koyduğu bilgiyle değişikliğe veya ortadan kalkmasına sebebiyet verebilir.^[42]

Felsefe ile bilim insan aklının ortaya koyduğu aynı ırmağın iki kolu olarak düşünülebilir. İlerleyen her çağda bilimsel faaliyetlerin gelişmesi felsefeye yeni problemler kazandırmış, aynı zamanda da eski problemlerden bazılarını ortadan kaldırmış; felsefenin ilerleyişi ise bilime metot ve teoriler kazandırmış, bilimin ufkunu genişletmiştir. Bu yüzden felsefeyi bilimden, bilimi de felsefeden ayırmak pek kolay değildir. Bundan dolayı felsefenin ortaya koymuş olduğu açıklamaları bir nevi bilimsel araştırma olarak görmek yanlış olmaz. Ancak şu husus her daim göz önünde bulundurulması gerekir, felsefe ile bilim arasındaki bu yakın ilişkiden felsefenin kendisine mahsus ayrı fenomenleri olan özel bir bilim alanı olduğunu sanmak yanlış olur.^[43] Felsefe ile bilim arasındaki bu veri alışverişini ortaya koymak bizlere bilimin de mahiyetine dair açıklama yapma zorunluluğu getirmiştir.

Tekrarlanmaya/yinelemeye müsait olan gerçekliklerin bazı ayrıntıları bilmekte olduğu için, gelecekteki gerçeklikleri de önceden bilmek ve görmek (kestirmek) mümkündür.^[44] Bilim, gözlem ve deney yoluyla ve bu gözlem ve deneye dayanan düşünce yoluyla, evrendeki olguları teker teker inceler. Ardından bu olguları birbirine bağlayan kuralları bulmaya, böylece gelecekteki olayların da önceden bilinmelerini ve öngörülmesini sağlamaya çalışmaktadır. Bilimin bu teorik ve kuramsal yanından başka bir yanı da bilimsel düşünceden faydalanarak, bilim öncesi kadim zamanlarda elde edilemeyen, çok daha pahalıya mal olan yaşama kolaylıklarına ve daha üstün yaşama olanaklarına imkân sağlamasıdır.^[45]

Bilim felsefesiyle ilgili eserlerde bilimin tanımını şöyle yapılmaktadır: “Bilim, denetimli gözlem ve gözlem sonuçlarına dayalı mantıksal düşünme yolundan giderek olguları açıklama gücü taşıyan hipotezler (açıklayıcı genellemeler) bulma ve bunları doğrulama metodudur.”^[46] Dolayısıyla bilimin ontolojik olarak gözlenebilen varlığı bir düzen içerisinde konumlandırarak bir öngörü ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Bilim, ulaştığı sonuçlar itibarıyla hiçbir zaman yüzde yüz doğru değildir, ama nadiren tamamen yanlıştır ve bir kural olarak doğru olma olasılığı

[42] Taylan, *İlim-Din İlişkileri Sahaları Sınırları*, 278.

[43] Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve Oluş* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 116.

[44] A.Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2000), 15.

[45] Bertrand Russell, *Din ile Bilim*, çev. Akşit Göktürk (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 11.

[46] Cemal Yıldırım, *Bilim Felsefesi* (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1979), 16.

bilimsel olmayan kuramlardan daha yüksektir. Bundan dolayı makul olan, bilimi varsayımsal olarak onaylamaktır. Buna göre felsefenin başlıca görevi, dünyanın ve günün en iyi bilimsel bilgisiyle uyumlu ve kapsamlı bir açıklamasını vermektir.^[47]

Bilimin eleştirilebilir olması onun felsefeyle olan ilişkisinin bir veçhesidir. Popper, bilimsel teorileri savunulabilir (doğrulanabilir) olarak değil, sınanabilir/yanlışlanabilir olarak kabul eder. Bu durumu ise şöyle ifade eder: Bilimsel önermelerin nesnelliği, önermelerin özneler arası sınanabilir olması koşuluna bağlıdır.^[48] Bilimin ortaya koymuş olduğu veriler ne kadar makul olursa olsun, farklı herhangi bir görüş ya da teori karşısında, hatta bu görüş veya teori yerleşmiş, herkesçe kabul edilmiş olsa bile, eleştirilebilir yani yanlışlanabilir olma özelliği kendisinden tecrid edilemez. Bilim bu tutumu yalnız bilim dışı görüşlere karşı değil, kendi içinde de sürdürür. Bilimde herhangi bir teori veya görüşün doğru olarak kabul edilmesinin bir şartı da olgular tarafından desteklenmesidir.^[49] Bilimin bu kendi kendini yanlışlama ve doğrulama özelliği ona kendisini daima düzeltme yeteneği vermiştir. Bilimde hiçbir hata veya yanlışla kapılma sürekli olamaz. Yeni deneysel ve gözlemsel verilerin ortaya çıkması kendisinin doğrulama sürecine süreklilik ve yenilenebilirlik kazandırmakta, bu da hataların ayıklanmasına, bilgilerimizin giderek daha güvenilir olmasına yol açmaktadır.^[50] Aynı şekilde felsefi düşüncede de yanlışlanabilirlik söz konusudur. Dolayısıyla tartışma ve eleştiriye açık olmayan bir felsefi kuramdan/felsefi sistemden/hakikatten söz etmek mümkün değildir.

Bilim, yapısı gereği değişken olduğundan bilimin verilerinden hareket eden felsefe insanlık tarihinde farklı şekillerle karşımıza çıkmaktadır. Her çağın kendine has bir bilim anlayışının olması bilimin ve felsefi bilginin ne kadar değişken olduğunu bize göstermektedir. Dolayısıyla her çağın bilimi ve felsefi görüşü, kendi çağının doğrulanmış teorileriyle insanın evren anlayışına ulaşmasına vasıta olan bir araç konumundadır.

Felsefe, özellikle modern çağda bilimden başka faaliyetlerden faydalanmış olsa da kendisini esas itibarıyla bilime göre tanımlamıştır. Nitekim felsefenin iki temel disiplini teşkil eden epistemolojik ve metafizik teoriler, çoğunlukla bilimin konu edindiği “varlığın doğası”yla ilgili dakik incelemelerden ve bilimsel bilginin yapısından hareketle oluşturulmuştur. Modern dönemde karşımıza çıkan *rasyonalizm*, *ampirizm* ve *matematikçilik* gibi düşünce biçimleri bilimden etkilenen on yedinci yüzyıl felsefe hareketleri olarak karşımıza çıkmaktadır. On dokuzuncu yüzyılda

[47] Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 11.

[48] Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, 68.

[49] Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, 17.

[50] Yıldırım, *Bilim Felsefesi*, 17-18.

bilimden en çok etkilenen felsefi anlayışları ise *pozitivizm* ve *analitik felsefe* olduğu söylenebilir.^[51]

2.3.Felsefi Bilginin Alanı ve Değeri

Felsefe, Aristoteles'in çalışmalarıyla yapısal açıdan kuruluşunu tamamlamıştır. Aristoteles'in çalışmaları, sorunları araştırma yöntemleri, varılmak istenen amaçlar, kavramsal çerçevenin kuruluşu gibi temel unsurlar olmak üzere felsefi düşünce tarzının bütünlüklü bir yapı olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca bu yapının oluşumunda din, zanaat, siyaset, ahlâk, matematik, tıp, astronomi gibi diğer düşünce alanlarının da payı çok büyüktür.^[52]

Filozof Aristoteles *Topikler* kitabının baş kısmında, "Her şeyin bilgisi, bütün bilgileri kuşatan felsefenin altında değerlendirilir" demiştir.^[53] Bundan dolayı ilk yapılması gereken şey, bir bilim olması açısından felsefi bilgiyi sınıflara ayırmak ve bu sınıflandırmanın içerisine ne tür bilgilerin girdiğini ortaya koymaktır.

Felsefeyi teorik ve pratik diye ikiye ayırmak mümkündür. Çünkü Aristoteles'in *Kategoriler* adlı kitabında geçtiği üzere gibi insan nefsindeki bilgi akıl ve duyu bilgisi diye ikiye ayrılmaktadır. Felsefenin kendisi, zihnin disipline edilmesinden başka bir şey olmadığına göre onun ikiye ayrılması uygundur. Çünkü insan zihnindeki bilgi akıl ve duyu bilgisi olmak üzere ikiye ayrıldığı gibi aynı şekilde felsefe de teorik ve pratik şeklinde ikiye ayrılır. Bundan dolayı da teorik olan kısmın akılla, pratik olanın ise duyu ile ilgili olduğu söylenebilir.^[54]

Felsefi düşünce, akıl ekseninde bir soruşturmanın ve tahkikin sonucu olan sistemli ve tutarlı bir düşünce olarak anlaşılabilir. Onun sistematik oluşu, geliştirilen düşüncelerin ilgili konuda bir bütün meydana getirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu, bir binanın inşasında temelden çatıya kadar en iyi ve en sağlam malzemelerin kullanılıp, bu malzemelerin birbiriyle ahenk ve uyum teşkil edecek bir bütün haline gelmesine benzetilebilir. Felsefi düşüncenin tutarlılığı ise, felsefi akıl yürütmelerin çelişki içermeyen sağlam akıl yürütmelere dayanmasıdır. Başka bir ifadeyle tutarlılık, bir açıklama içinde yer alan önermelerde mantıksal bir çelişkinin bulunmamasıdır.^[55]

Felsefi düşünce, kesin ve sonsuz hakikatleri iddia eden bir düşünce tarzı değildir. Bilimin verileri değiştikçe felsefenin doğruları da değişir. Özellikle bilimde

[51] Russell, *Felsefe Yapma Sanatı*, 17.

[52] Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu*, 381.

[53] el-Kindî, *Felsefî Risâleler*, 460.

[54] el-Kindî, *Felsefî Risâleler*, 460.

[55] Türer, "Felsefeyi Nasıl Anlayalım", 34.

kısmen olduğu gibi felsefi düşünce, belli bir konuda kesin ve nihai bir sonuca sahip değildir. Felsefe sürekli bir tahkik, soruşturma ve sorgulama faaliyeti olduğu için onda “olmuş bitmişlik” diye bir şey yoktur. Bu husus esasen bilim ve felsefenin kullandığı doğrulama ve temellendirme yöntemlerinin farklılığından kaynaklanır. Bilim adamı, araştırmasında elde ettiği sonuçları belli bir kanıtlama yöntemi veya birtakım deneyler yaparak öngörü (hipotez) biçiminde ortaya koyar. Oysa felsefi düşünce deneye dayalı bir düşünce değildir. O kavramsal (nazari) düşüncedir.^[56]

Felsefi düşüncenin, bir konu ya da problemi tek yönüyle değil; bütün yönleriyle ele alması hasebiyle her daim bütünsel bir yanı vardır. Bu özelliğinden dolayı o, disiplinler arası bir konumu temsil eder. Felsefi düşünce, bir bilim dalının kendi önermeleriyle sınırlı kalmayıp, ilgili tüm bilgilerin hesaba katılmasını, dolayısıyla evrensel ve disiplinler arası geniş bir bakışa/ufka sahip olmayı önerir. Zira alternatifler ve farklı sonuçların içerilmediği ya da hesaba katılmadığı bir soruşturma ve sorgulama, tüm yönlerini ve boyutlarıyla gerçeği yansıtmaz. Bu hususun gözetilmesi, felsefenin hemen her konuda bütünlüklü ve kuşatıcı (şümüllü) sonuçlara ulaşmasını sağlar.^[57]

Ayrıca filozofun kendisine sunulan her türlü bilgi, tecrübe, algı ve sezgi sonuçlarından oluşan düşünceyi analiz edip, açıklığa kavuşturması felsefi düşüncenin analitik ve çözümleyici bir düşünce olduğunu bizlere göstermektedir. İnsan zihninde oluşabilen kavramsal karışıklıkları açıklığa kavuşturup düşünceleri sağlam bir şekilde temellendirmek felsefenin ana hedefidir. Bu hedef, sorunları dikkatlice çözümleme ekseninde başlayıp, felsefi olarak çözümlenen kavramların anlamlarını ortaya çıkarmakla devam eder ve ardından betimlenen kavramlarla meselenin sistematik olarak inşa edilmesiyle tamamlanır. Bu son husus, felsefi düşüncenin aynı zamanda sentetik ya da kurucu bir düşünce oluşuna da işaret eder. Filozof, konuyla ilgili düşüncelerini, üzerinde düşünülmüş, çözümlenmiş, aydınlığa kavuşturulmuş malzemedir hareketle yeniden inşa eder. İlgili tüm düşüncelerini birlik ve bütünlüğe kavuşturur.^[58]

Felsefi yöntem bir yandan olay ve kavramların çözümlemesini yaparken, diğer yandan da onları bütünlüğe kavuşturma yöntemini içerir. Doğrusu insan aklı, tek tek bilgi parçalarını birleştirmek, genelliklere varmak ve onları anlam yüklü bir çerçeve içerisinde sunmak ister. Bu birleştirme işlevini olanaklı kılan şey ise, sağduyu ya da sosyalleşme ile üst düzey bilişsel işlevlerin sonucunda zihnimizde oluşan arka plan şemalarıdır. Çok farklı tipteki olguları anlamlandırmaya yönelik olan bu şemalar ya da tümeller; politik, bilimsel, ahlâkî, dinsel, sanatsal, felsefi alanlarda

[56] Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu*, 376-378: Ayrıntı için: Celal Türer (ed.), *Felsefe Tarihi* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2021).

[57] Türer, *Felsefe Tarihi*, 34.

[58] Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2021), “Felsefe”, 176-177.

yaşama dair bütüncül yorum yapma ve dünyayı anlama olanağı sağlar. Böylelikle felsefi kurumlar ya da felsefenin sunduğu “büyük resimler” dünyaya dair bütünsel bir anlama ve yorumlama olanağı da sunar.^[59]

Felsefi düşüncenin, kâinat içinde kendi varlığını merak eden insanla ve insanın bu konuda sorular sormasıyla başladığı kabul edilir. Bununla beraber felsefenin sadece merak etmek, soru sormak ya da varoluşsal sarsılmalar yaşamak olduğu söylemek yeterli değildir. Sorulara akli, sistemli bir açıklama getirmek ve hatta bu hususu sorgulamak bile, felsefeyi diğer düşünce etkinliklerinden ayıran en önemli bir özelliktir. Felsefi düşünce, insana hemen her konuda akıl yürütebilmesi ve akli çaba göstermesi için gerekli yöntemleri sağlar. Bu bakımdan felsefi yöntem esasen nasıl felsefe yapılacağıнын sorusunu da ihtiva eder. Bir etkinliği yapmanın yöntemi, o etkinliği sistemli olarak yerine getirmektir. Yani felsefe yapmanın yöntemi, ya da felsefi yöntem, felsefi sorulara sistemli bir şekilde yanıt aramaktır.^[60]

SONUÇ

Din ve felsefe varlığını ve etkisini devam ettirdiği sürece insanın hayatında yer edinmesi muhakkaktır. Din, insanın temel bir boyutu olan duygusal yanının ihtiyaçlarını karşılarken, felsefe, akıl sahibi olmasıyla diğer varlıklardan ayrılan insanın düşünsel yanının gereklerini sistemli hale getirir. İnsanoğlu yaşamının ilk evrelerinde, karşılaşmış olduğu nesnelere ve etrafında cereyan eden olayları ilk olarak duygusal zeminde çözümlendiği için din bu hayat tecrübesinde ilk başvurmuş olduğu kaynaktır. İnsan zihni zamanla gelişimini tamamlayıp duygusal tarafının üzerindeki tesiri zayıflayınca bir kısım nesne ve olayları düşünsel zeminde anlamaya başlar ve burada felsefe dediğimiz sistem devreye girmiş olur. Din dediğimiz olgunun temelinde inanç yatmaktadır. Ve bu inanç ise bir tür salt psikolojik kabullenme olarak ifade edilebilir. Bu kabullenme ise aklın nüfuz edebileceği sınırları aşan duygusal bir haldir. Bu yüzden dini kanıların salt bu duygusal yanı göz önünde bulundurulduğunda, dinin bütünüyle akli temellendirilmesinin yapılması pek de mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla her daim duygusal bir tarafı olan insanın her daim bir dine bağlanmaya ihtiyacı vardır.

Felsefe ise, akıl sahibi olup, düşünce mekanizması olan aklını gereği gibi kullanan ve varlık hakkında kavramsal bir zihinsel faaliyeti gerçekleştirebilen insana mahsustur. Felsefi düşünce insanın zihinsel faaliyetinin sistemli ve tutarlılığını da sağlayarak sağlıklı bir şekilde düşünmesine zemin sağlamaktadır. Felsefi düşüncüyü dinî bir faaliyet olan inançtan ayıran husus da felsefenin bu akli ve sistematik tarafıdır. Başka bir ifadeyle dinî sistem içerisinde yürütülen faaliyetler genelde duygusal bir temele dayanırken, felsefi sistem içerisinde yürütülen faaliyetler akli

[59] Türer, *Felsefe Tarihi*, 43.

[60] Bıçak, *Felsefenin Kuruluşu*, 368-376.

bir temele dayanmaktadır. İnsanın bio-psişik yapısı ise iki boyutu da bir arada bulundurmaktadır.

Felsefe, bilimin verilerinden hareketle mantıksal tutarlılık ve bütünlük içinde çalışan bir düşünce biçimidir. Bu düşünce biçimi, her zihnin yapabileceği bir faaliyet değildir. Dinin özü olan inanma aktı ise, umumiyetle akıl veya düşünce denilen alanın dışında gerçekleşen salt psikolojik kabullenme durumu olduğundan, her insanın bir şekilde kendi kapasitesi ölçüsünde yapabileceği bir bağlanma halidir. Bu yüzden felsefi düşüncüyü temsil eden kimselerin varlık, tabiat ve insan tasavvurlarının, din vasıtasıyla ortaya konan tasavvurlardan farklı olacağı açıktır. Ayrıca felsefi düşüncede ortaya konulan hakikat kavramının değişkenlik arz etmesi, felsefeyi sabit ve değişmez yasalara dayanan dinî yargılardan ayıran en önemli özelliktir. Çünkü felsefenin hakikati, bilimsel verilere bağlı olarak değişkenlik taşıdığı için taşınması felsefenin kendisi için olağan bir durumdur. Buradan hareketle, her çağın bir bilimsel görüşü ve felsefi anlayışı olduğu rahatça söylenebilir. Dolayısıyla insan bilincinin duygusallığa dayanan dinî yaşantısı ile, akli faaliyet tarafı olan felsefi düşüncelerinin birbirinden ayırt edilmesi gerekir. Bunlardan birinin ölçütleri esas alınarak diğerinin onun adına yadsınması ve kurban edilmesi, insanı içerisinden çıkılamayacak bir duruma sokacaktır. Burada bu iki saha insanın farklı varlık koşullarını tamamlar mahiyette olduğundan, bunların insanın kendi yapısında bir arada yaşamasına imkân sağlanması önem arz etmektedir. Çünkü bir yandan düşünmek, sorgulamak ve eleştirmek insanın zihninin yapabileceği faaliyetlerken, öte yandan inanmak, hissetmek, huzura kavuşmak ve tatmin olmak da insana mahsus edimlerdir.

KAYNAKÇA

- Adivar, A.Adnan. *Tarih Boyunca İlim ve Din*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2000.
- Aristoteles. *Metafizik*. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002.
- Biçak, Ayhan. *Felsefenin Kuruluşu*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2021.
- Düzgün, Şaban Ali. *Dini Anlama Klavuzu*. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- El-Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Mi'yârü'l-İlm*. çev. Ali Durusoy. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 2020.
- Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî. *el-Muhassal*. çev. Eşref Altaş. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Freud, Sigmund. *Bir Yanlısamanın Geleceği*. çev. Kâmuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 2019.
- Freyer, Hans. *Din Sosyolojisi*. çev. Turgut Kalpsüz. Ankara: Profil Kitap, 1964.
- Kindî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshak b. Sabbâh el-. *Felsefi Risâleler*. çev. Mahmut Kaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Özcan, Hanifi. *Epistemolojik Açından İman*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016.
- Peterson, Michael vd. *Akil ve İnanç Din Felsefesine Giriş*. çev. Rahim Acar. İstanbul: Küre Yayınları, 2019.
- Popper, Karl Raimund. *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. çev. İlknur Aka, İbrahim Turan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Russell, Bertrand. *Felsefe Yapma Sanatı*. çev. Halil Kayıkcı. İstanbul: Profil Kitap Yayınları, 2020.

- Russell, Bertrand. *Din ile Bilim*. çev. Akşit Göktürk. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Taylan, Necip. *İlim-Din İlişkileri Sahaları Sınırları*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.
- Türer, Celal (ed.). *Felsefe Tarihi*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2021.
- Türker, Ömer. *İslam Felsefine Konusal Giriş*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Varlık ve Oluş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Whitehead, Alfred North. *Dinin Oluşumu*. çev. Mevlüt Albayrak. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 2020.
- Yıldırım, Cemal. *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1979.